

DRAMA REFUGIULUI ARHIVELOR BUCOVINEI

Ioan Scripcariuc

"Habent sua fata libelli" exprimau anticii, mai mult evoluția spirituală a scrierilor. Prin extrapolare și cu o evidențiere a experienței istorice și arhivele își au soarta lor.

Arhivele Bucovinei din Cernăuți s-au născut din eforturi deosebite; cu voință și patriotism ele au adunat valoroase colecții și fonduri istorice¹ și au polarizat interesul științific al istoricilor vremii. Colecția *Documente bucovinene* editată de profesorul Teodor Balan nu e singura mărturie în acest sens. Și dacă instituția a fost mereu vie în viața culturală a provinciei, ea s-a legat indestructibil de aceasta și în momente de mare cumpănă i-a urmat soarta: de două ori ocupată și evacuată în anii celei de a doua conflagrații mondiale.

În practică s-a demonstrat că arhivele au constituit întotdeauna o țintă în cadrul conflictelor armate. Ele au fost mereu o bază pentru atestarea sau contestarea drepturilor, pentru mobilizarea sau manipularea mentalului colectiv. Gestiunea arhivelor a implicat și deținerea unei puteri formidabile.

Ca o consecință firească, tratativele de pace au luat întotdeauna în calcul și soarta acestora. Faptul era subliniat și de profesorul Constantin Moisi, director general al Arhivelor Statului în cea mai mare parte a perioadei interbelice², care constata în 1936 că: "evacuarea s-a dovedit a fi una dintre măsurile cele mai bune pentru salvarea materialului amenințat de furia dușmanului, iar inconvenientul cel mai mare a constat în faptul că repatrierea arhivelor evacuate a reclamat nu numai tratative laborioase, dar și timp foarte îndelungat".

Atenția ce urma să fie acordată documentelor cu valoare deosebită urma și ca o consecință a experienței sistemului tratatelor de pace de la Paris. Mai mult, într-un document intitulat: "Principii pentru un regulament relativ la aplicarea noii Legi pentru organizarea Arhivelor Statului", discutat și aprobat în ședințele Comisiunii Arhivelor Statului din Cernăuți din 24, 26 și 27 septembrie 1925 se preciza: "pentru cazuri de evacuare în timp de războiu, Direcțiunile regionale ale Arhivelor de la periferia Țării, cum sunt cele din Cernăuți și Chișinău, vor ține pregătite și păstrate în subsolul localului lor, lăzi anume, gata pentru transportarea depozitelor arhivistice înăuntrul țării sau în regiuni bine apărate și scutite de invazii dușmane. Să se ia în vedere și aplicarea sistemului de taințe"³. Bine fundamentat, principiul nu a fost pus niciodată în practică, iar consecințele au fost tragice.

În anul 1940, deși se luaseră măsuri din vreme, solicitându-se lăzi pentru evacuare și împachetându-se documentele, din motive birocratice, "imensa avere națională" deținută de Arhivele din Cernăuți are pur și simplu părăsită⁴. Era o situație tragică în care fiecare urma să se salveze cu propriile mijloace. Cu amărăciune, directorul de atunci al Arhivelor Bucovinei, profesorul Teodor Balan menționa în raportul către Direcția Generală: "Regret din suflet că n-am putut salva Arhivelor Statului, o avere care aparține întregului neam românesc. Cauza acestei regretabile întâmplări este ultimul scurt, prea scurt pe care Rușii au binevenit să ni-l acorde și într-o privință oarecare și autoritățile noastre, care au refuzat să îndrumeze din timp evacuarea", încheind apoi: "Nu învinuesc pe nimeni, poate ne-a fost dat să petrecem astfel de timpuri grozave"⁵.

Dimensiunile pagubelor produse arhivelor de ocupația sovietică au fost constatate imediat după eliberarea Cernăuților⁶. Documentele fuseseră mutate într-un garaj din curtea

Palatului administrativ și răvășite. La acestea se adaugă situația în care Arhivele Statului deveniseră un "chiriaș indezirabil" și, fiind evacuate de la vechiul sediu primiseră localul fostului cămin studențesc Unirea: "clădirea cea mai dărăpănată a fostei Universități din Cernăuți"⁷.

Între urgența reordonării materialului propriu și necesitatea de a salva arhivele instituțiilor publice, s-a dispus și preluarea de documente de la numeroși creatori⁸, dincolo de lipsa acută de rafturi și parcă într-o cursă continuă cu timpul.

La preluarea funcției de director de către Gheorghe Duzinchevici în urma demisiei prezentate de Teodor Balan, care cumula și funcția de director al Bibliotecii universitare, situația arhivelor bucovinene era încă departe de clarificare. Solicitându-se cu urgență un inventar al patrimoniului, răspunsul aducea argumentului dificultăților cauzate de starea documentelor și lipsa unui inventar anterior de acest tip⁹. Amânarea cerută nu găsea însă nici un ecou la autoritățile din Ministerul Culturii Naționale¹⁰.

Cu experiența trecută, imediat după ce se dovedise că situația frontului evoluează tragic pentru țară, Gheorghe Duzinchevici solicită sprijin pentru evacuarea documentelor istorice¹¹. Atunci când, "pierderea acestor documente unice, n-ar mai putea fi niciodată reparată" punerea la adăpost a acestor "Comoare a Bucovinei" era mai mult decât necesară. Într-un raport către Serviciul M.O.N.T. din Comandamentul general A.P. datat 1 octombrie 1943 referitor la Arhivele Bucovinei se mai preciza: "noi socotim a fi o necesitate inexorabilă ca aceste valori să fie mutate într-o localitate din interiorul țării, unde nu se găsesc obiective și instalații militare"¹².

Problema evacuării se regăsește în aproape întreaga corespondență a Direcției regionale Cernăuți de la începutul anului 1944. Direcția generală era informată de cuprinderea Arhivelor din Cernăuți într-o listă a instituțiilor care urmează să fie evacuate, având repartizate două vagoane pentru documente și un vagon pentru personal¹³. La recomandarea directoratului general de a se alege ca loc de evacuare Craiova¹⁴ se indica ulterior "dacă prefectura are posibilități mari, atunci transportați cât mai mult"¹⁵.

Cu ocazia prezenței sale în Cernăuți, Adrian Maniu, inspector în Ministerul Culturii, vizitând și arhivele anunță intenția de a propune ca loc de evacuare, Caracalul. Direcția generală era informată de acest lucru¹⁶ "spre a nu fi, nici Dvs., nici noi, surprinși de o hotărâre care se poate să nu fie în vederile Dvs." solicitându-se în același timp și o intervenție pentru obținerea a 2 vagoane pentru transportul-seriei I-a deja pregătită.

Planul evacuării era comunicat printr-un ordin al Serviciului M.O.N.T. din Ministerul Culturii Naționale, datat 4 martie 1944, care preciza¹⁷: "evacuarea va fi cât mai redusă numeric întrucât este necesar a se lăsa instituțiuni organizate în teritoriul vremelnice evacuat". Într-o primă etapă urmau să se transporte documentele cu valoare deosebită iar în etapa a doua era cuprins materialul care se evacua odată cu personalul. Pentru arhiva care urma să rămână în localul instituției se prevedea predarea cu proces-verbal către instituții care nu se evacua. Conform planului general al Ministerului, pentru Arhivele din Cernăuți se stabilea ca destinație Școala primară din Vădeni - Gorj¹⁸. Imediat era cerut și sprijinul Prefecturii pentru transportul lăzilor cu documente¹⁹ și era informată Primăria Vădeni de sosire, "spre sfârșitul lunii", în localitate²⁰.

Ultimele zile petrecute în Cernăuți sunt descrise cu lux de amănunte în raportul de activitate pe anul 1944. Hotărându-se, la 16 martie, punerea în circulație a trenurilor pentru evacuare²¹, în baza ordinului Mareșalului Antonescu către Generalul Carlaonț²², comandantul Diviziei a 8-a, Arhivele din Cernăuți solicită 12 vagoane pe care însă nu le vor obține niciodată.

Prăbușirea frontului a creat și evacuarea a pierdut orice coordonare. Ca termen final era stabilită ziua de 23 martie și nici o ultimă intervenție direct de la Guvernământul Bucovinei nu a putut, după cum se exprima Gh. Duzinchevici, "trezi interesul dacă nu simțul datoriei în acei care coordonau și executau evacuarea întregii provincii"²³. Cu mari dificultăți s-a reușit doar

transportarea la gară în ziua de 24 martie a 73 de lăzi cu documente și 10 lăzi cu bagajul personalului²⁴. Acestea au rămas în gară și după plecarea funcționarilor spre Vădeni și au fost încărcate mai apoi de trupele germane în două vagoane cu puțin înainte de ocuparea orașului²⁵.

Ajuns la Vădeni și fără a cunoaște încă situația documentelor rămase la Cernăuți, personalul Arhivelor Bucovinei i se încredințează o parte a materialului arhivistic evacuat din București²⁶. Intenționându-se apoi dispersarea colectivului la Sibiu, Vădeni, Craiova și București se cerea totuși așteptarea rezultatului Marelui Stat Major și al Comandamentului german în legătură cu "evacuarea lăzilor lăsate pe rampa gării din Cernăuți"²⁷.

De la Sibiu și Micăsasa, Gh. Duzinchevici, după cum însuși se exprima, "luând concediu pe o lună de zile spre a fi liber de orice sarcină și lucrând cu totul pe cont propriu, căci neavând siguranța reușitei cercetărilor pe care voiam să le întreprind prin gări pentru găsirea lăzilor, nu puteam angaja banii statului"²⁸, a început căutarea arhivei despre care aflase verbal că fusese încărcată în ultimele momente.

La 7 și 17 iunie²⁹ sunt depistate în gara Teiuș două vagoane cuprinzând 73 lăzi cu documentele de la Cernăuți. Către Direcția Generală, evacuată la Costești - Argeș se raporta că vagoanele au ajuns în țară "prin Ardealul cedat" iar multe lăzi erau distruse³⁰. Din cauza stării acestora din urmă și a pericolului bombardamentului s-a hotărât-descărcarea lor la Micăsasa și adăpostirea în localul școlii primare pentru care intervine și directorul general³¹. Încercările care au urmat, de a aduna colectivul la noul sediu de la Micăsasa nu au găsit un sprijin deschis, în special datorită nevoii de specialiști la depozitul Direcției generale de la Vădeni.

În paralel cu căutarea celorlalte zece lăzi³², se efectuează, în conformitate cu nevoile Comandamentului - teritorial Blaj, evacuarea școlii³³ și mutarea documentelor în trei camere din clădirea Fundației Brukenthal³⁴. Cu reunirea unei bune părți din personal la 15 august începea lucrul cu fișarea și întocmirea de indici la colecțiile "*Liber fundationum*" și "*Liber contractum novorum*", documente care "n-au fost lucrate niciodată".

Schimbarea produsă la 23 august 1944 a influențat din nou soarta arhivelor bucovinene. La 1 septembrie se cereau Direcției Generale informații asupra unor măsuri de evacuare a instituțiilor din apropierea graniței cu Ungaria "pentru ca nu cumva evenimentele să ne surprindă nepregătiți"³⁵ și mai apoi directorul Duzinchevici, refugiat la Sibiu, solicita Postului de jandarmi din Micăsasa paza documentelor aflate la Fundația Brukenthal³⁶. Adăpostite într-o clădire aparținând unei fundații săsești, conținând multe documente în limba germană și aflate pe un "drum de trecere spre front", Arhivele Bucovinei se aflau din nou în pericol și se propunea evacuarea lor la București³⁷. Arătând că s-a dispus transferul documentelor Direcției Generale de la Vădeni la Săcel, unde erau evacuate Arhivele din Iași, profesorul A. Sacerdoțeanu amintea în răspuns: "dorim din inimă întoarcerea Dv. la Cernăuți, chiar dacă aici vom fi și mai puțini", iar în cazul unor primejdii iminente se indica pentru refugiu Sibiu³⁸.

Trecerea frontului pe la Micăsasa a lăsat însă urmări chiar în lipsa unor lupte deschise. La 20 septembrie 1944 se constată³⁹ că încăperile în care erau adăpostite lăzile fuseseră folosite împreună de soldați și caii acestora, câteva lăzi fuseseră sparte, documentele fuseseră împrăștiate pe jos și murdărite, iar 8 lăzi lipseau în întregime.

Efectuându-se din nou transferul în beciul școlii primare din Micăsasa, la 27 septembrie, se solicita urgentarea transportului arhivei la București⁴⁰ pentru "siguranța că rămânem cu ea", prezentându-se mai apoi motivele concrete pentru aceasta⁴¹: suspectarea personalului de spionaj de către locuitorii satului, jafurile la care au fost supuși arhiva și personalul, "purtarea puțin delicată în raport cu doamnele", furtul a 8 lăzi cu documente dintre care una cu "*Liber hereditatum*".

Aprobându-se transferul arhivei la Sibiu⁴² se încerca reconstituirea pachetelor și a registrelor din "*Liber hereditatum*" cu amărăciune subliniindu-se că unui aliați "își permit să-ți scotocească întreaga casă, din beci până în pod"⁴³.

În situația ce se contura tot mai probabilă ca documentele să fie preluate la altă regională: Brașov, Sibiu, Iași sau Craiova se cerea constituirea Arhivelor Bucovinei ca un fond separat al unei regionale dispărute "vremelnice"⁴⁴.

Din provincia de origine, Bucovina, rămânând României mai puțin de jumătate, Gh. Duzinchevici solicita la 20 octombrie menținerea unității colectivului căci "o hotărâre a Ministerului de a ne duce în partea de provincie rămasă nouă ne-ar găsi pe toți la un loc și în plină activitate cu materialul nostru"⁴⁵. Chiar și Direcția Generală acționa în acest sens arătând că: "În cel mai nefericit caz vom stăruia să avem o Direcție regională la Suceava"⁴⁶.

În atmosfera plină de nesiguranță și teamă, cu ordinul 48.727 din 2 noiembrie 1944⁴⁷, Serviciul M.O.N.T. al Ministerului Culturii solicita inventarierea bunurilor evacuate din Basarabia și Bucovina de Nord în vederea aplicării art. 12 al Convenției de armistițiu. Rapoarte succesive către Direcția Generală și minister⁴⁸ prezentau faptul evident că arhivele nu pot fi considerate ca aparținând Bucovinei cedate numai pentru că au funcționat la Cernăuți cu atât mai mult cu cât peste 700 de lăzi au rămas la vechiul sediu și o bună parte dintre ele conțin documente care nu se referă la partea cedată. Erau și exemplificate astfel de fonduri între care se numărau: Primăria, Prefectura, Judecătoria, Tribunalul și Curtea cu juri Dorohoi, Tribunalul și Judecătoria Suceava ș.a. se sublinia în special: "Dacă trebuie să fim loiali față de aliații noștri trebuie în același timp să ne păstrăm ce este al nostru", cerându-se în același timp răgaz pentru trierea documentelor⁴⁹.

Inventarierea cu întocmire a 8 exemplare dintre care două în limba rusă, era socotită ca o operațiune deosebit de dificilă, mai ales în condițiile în care inventarul din 1939 nu putea fi luat în calcul. Soluția definitivă a fost însă mult timp amânată, sporind tensiunea și confuzia. Au existat promisiuni verbale și s-a solicitat în scris ca delegatul care urma să însoțească documentele pentru predare să aibă împuternicirea Comisiei Aliate de Control pentru ridicarea materialului care aparține sudului Bucovinei⁵⁰.

După câteva inspecții ale delegatului Subcomisiei Aliate de Control Blaj, maiorul Tatarski, cele 65 de lăzi rămase din tezaurul Arhivelor Bucovinei au plecat din Micăsasa la 27 februarie însoțite de către Gheorghe Lăzărescu pentru a fi predate Comisiei sovietice⁵¹. Indicându-se inițial Buzăul, după 5 zile de așteptare s-a hotărât îndrumarea spre Socola - Iași unde iarăși așteptarea a durat o lună. În raportul de activitate pe anul 1945, directorul noii Regionale din Suceava, Gheorghe Lăzărescu descria acele zile⁵²: "aceste necazuri și suferințe de două luni de zile mă făceau să doresc cu nerăbdare momentul în care voi putea scăpa de materialul pe care trebuia să-l predau. Dar în clipa în care mi s-a pus la dispoziție vagonul în care trebuia să fac transbordarea materialului, acele necazuri și lipsuri n-au însemnat nimic față de strângerea de inimă ce am încercat-o la gândul că urmează să mă despart de tezaurul neprețuit al frumoasei Bucovine".

Se încheia astfel o etapă dureroasă dar și glorioasă din istoria Arhivelor Bucovinei. Inventarul anexat procesului-verbal din 15 aprilie 1945⁵³ cuprindea valoroase documente cu privire la majoritatea satelor din Bucovina: catagrafii, documente ale bisericilor și mănăstirilor; Colecțiile "*Leber instrumentarum*" (Pitzelli) 1782-1787", "*Liber hereditatum*"; "*Liber fundationum*"; "*Liber contractum antiquorum*" și "*Liber contractum novorum*"; "*Liber actorum granialium*"; "*Liber testamentorum*" și documente create de Kreisamt, Landesregierung, Landes Präsidium, Landesschulrath, Gubernium ș.a.

Predarea arhivei de la Cernăuți cu speranța recuperării unei părți din aceasta, ca și necesitatea unei instituții regionale pentru sudul Bucovinei au determinat hotărârea de înființare

a Direcției de la Suceava cu data de 1 aprilie 1945⁵⁴ care din motive financiare și de constituire a colectivului își începe funcționarea abia la 1 septembrie⁵⁵.

Cu mutarea Facultății de teologie la Suceava și intenția de mutare a Bibliotecii universitare⁵⁶ se încerca salvarea a ce a mai rămas din vechea comoară spirituală a Cernăuților.

La Suceava se începea cu o formulă de personal mult diminuată în condițiile în care Gh. Duzinchevici, neîncrezător în posibilitățile pe care le putea oferi vechiul târg reședință domnească pentru susținerea unor teme de cercetare, hotărâște să rămână la Sibiu. Cu toate acestea eforturile lui Gh. Lăzărescu erau deosebite, motiv pentru care primea la 17 octombrie îndemnul din partea profesorului A. Sacerdoțeanu⁵⁷: "Dați-vă silința cât puteți mai mult! Ceea ce veți putea aduna acum va putea fi scăpat de pieire sigură".

Darea de seamă pe anul 1945⁵⁸ mai cuprindea încă ecoul acelor zile tragice: "Ceia ce am fost nevoiți să facem n-o pot considera activitate arhivistică, ci un scurt expozeu al suferințelor și zbuciumului acestei încercate instituții", iar înființarea Direcției de la Suceava era considerată importantă "spre a nu fi lipsită această provincie de una din instituțiile ei de până acum, care are tocmai menirea de a strânge și a da la lumină documentele vremii". Se mai spera că "printr-o înțelegere deplină cu "Marii noștri prieteni" se va putea recupera materialul referitor la partea din Bucovina rămasă statului român, iar prin efortul tuturor colaboratorilor se va putea lucra pentru ridicarea noilor Arhive ale Bucovinei în rândul instituțiilor "de valoroasă chemare culturală pentru țară și neam" și la demnitatea de a-și pune pe frontispiciu titlul de "INSTITUT DE CULTURĂ"⁵⁹.

NOTE

1. *Inventarul Arhivelor Statului*, București, 1939, pp. 336-340.
2. Constantin Moisil, *Problema Arhivelor Românești*, în RA, vol. III, 1, nr. 6-7, București, 1936-1937, p. 19.
3. Arhivele Istorice Centrale, *fond Arhivele Statului Cernăuți*, dos. 8/1925, f. 61 v.
4. *Raport asupra situației Direcției regionale din Cernăuți*, în RA, IV, 2, 1941, p. 377.
5. *Ibidem*, p. 378.
6. *Rapoartele despre activitatea Direcției Regionale a Arhivelor Statului din Cernăuți pe anii 1941-1942*, în RA, V, 2, 1943, p. 419.
7. *Ibidem*, p. 420.
8. *Ibidem*, p. 421.
9. Direcția Generală a Arhivelor Naționale, filiala Suceava (în continuare se va cita A.N.S.), *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 2/1943, f. 1.
10. *Ibidem*, p. 56.
11. *Ibidem*, p. 61.
12. *Ibidem*, p. 62.
13. *Idem*, *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1944, p. 1.
14. *Ibidem*, p. 3.
15. *Ibidem*, p. 4.
16. *Ibidem*, p. 16.
17. *Ibidem*, p. 22.
18. *Ibidem*, p. 19, 27.
19. *Ibidem*, p. 29.
20. *Ibidem*, p. 31.
21. *Idem*, *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1945, p. 19.
22. A.I.C., *fond Arhivele Statului Cernăuți*, dos. 19/1944, p. 10.
23. A.N.S., *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1945, p. 21.
24. *Ibidem*, p. 22.
25. *Ibidem*, p. 23.

26. A.N.S., *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1944, p. 47 și urm.
27. *Ibidem*, p. 49.
28. A.N.S., *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1945, p. 23.
29. *Idem*, *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1944, p. 56 și 60.
30. *Ibidem*, p. 58.
31. *Ibidem*, p. 63 și urm..
32. *Ibidem*, p. 71, 76 și 77.
33. *Ibidem*, p. 79.
34. *Ibidem*, p. 80.
35. *Ibidem*, p. 88.
36. *Ibidem*, p. 90.
37. *Ibidem*, p. 91.
38. *Ibidem*, p. 93.
39. *Ibidem*, p. 94.
40. *Ibidem*, p. 97.
41. *Ibidem*, p. 99.
42. *Ibidem*, p. 103.
43. *Ibidem*, p. 106.
44. *Ibidem*, p. 108.
45. *Ibidem*, p. 111.
46. *Ibidem*, p. 118, ordin 1106/27.10.1944.
47. *Ibidem*, p. 126.
48. *Ibidem*, p. 129 și 130 raport 454/16.11.1944.
49. *Ibidem*, p. 137 și urm.
50. A.N.S., *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1945, p. 6 și 7.
51. *Ibidem*, p. 17.
52. A.N.S., *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 2/1945, p. 51.
53. *Idem*, *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 5/1945, p. 31 și urm.
54. *Idem*, *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 2/1945, p. 4.
55. *Ibidem*, p. 31.
56. *Ibidem*, p. 30.
57. *Ibidem*, p. 45.
58. *Ibidem*, p. 51.
59. *Ibidem*, p. 52.

Résumé

Nées dans les efforts exceptionnelles ou remarquables, avec la volonté et le patriotisme, les Archives de Bucovina dans Cernăuți, elles ont lié son destin de celui-ei du territoire qui ont les abriteés. Ainsi, de deux fois pendant des deux décennie, les Archives de Bucovina ont été perdues et en désordre.

Après l'abandon de 1940, en 1944, on essayait la sauvegarde du trésor documentaire de Bucovine. Ainsi, après le refuge dramatique à Micăsasa, à côté de Sibiu, à 15. IV. 1945 entier, ce trésor était remis à partie soviétique dans la Comité Allié de Contrôle. Avec tout l'équipage de Cernăuți, à 1. IX. 1945, à Suceava, j'étais les fondements d'un nouveau début, pour les Archives de Bucovina.